

Ósz Sándor Előd

Kolozsvár

# Ismeretlen lelkészi könyvtár a 17. század végéről

Eine unbekannte Pfarrbibliothek aus dem 17. Jahrhundert.  
Zusammenfassung

Es lohnt sich uns István Patakis (1650 – 1705?) Namen zu merken. Er war Pfarrer der reformierten Kirche in Siebenbürgen. In Klausenburg geboren, studierte er in seiner Heimatstadt. Danach peregrinierte er nach Utrecht und Marburg. Nach seiner Heimkehr diente er in fünf Kirchengemeinden: Radnót, Kolozs, Torockószentgyörgy und Görgényszentimre.

Sein Tagebuch war teilweise erst 1887 von István Török veröffentlicht, aber aus dieser Publikation fehlen leider viele wichtige Informationen, wie z.B. ein Bücherverzeichnis seiner Bibliothek. Diese Quelle enthält 109 Bände, vorwiegend theologische Fachbücher: biblische Kommentare, hebräische und griechische Grammatiken, systematische Werke und kleinere polemische Traktate. Ausserdem gibt es dort einige Bücher geschichtlicher Fachliteratur, aber es fehlen naturwissenschaftliche und philosophische Werke. Die Bibliothek diente der Vorbereitung beim alltäglichen Dienst eines Gemeindepfarrers.

*Schlüsselwörter:* Kirchengeschichte, Gemeindegeschichte, Prosopographie, Peregrinatio academica, Nederland, Siebenbürgen, Tagebuch, Lesestoffe, Privatbibliothek, biblische Philologie, Coccejanismus, alte ungarische Druckschriften.

**1887**-ben Török István, a Kolozsvári Református Kollégium történelemtanára érdekes kéziratra hívta fel a tudományos közélet figyelmét. A *Történelmi Tár* hasábjain szemelvényesen közölte Pataki István református lelképásztor naplóját.<sup>1</sup> A naplót akkor a család leszármazottja, dr. Pataki Jenő kolozsvári orvos őrizte, tőle több családi irattal együtt az Erdélyi Múzeum Levéltárába, annak államosítása után a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésébe került.

Török közleménye alapján Herepei János az *Adattár III.*, posztumusz kötetében ismertette Pataki naplóját, életét, munkásságát.<sup>2</sup> A cikk elején ismerteti a Pataki család történetét, és jegyzeteiből kiderül, hogy az Erdélyi Múzeumban őrzött Pataki levéltár több dokumentumát tanulmányozta. A napló viszont, amely ugyanennek a gyűjteménynek része, nem járt a kezében. Írásában maga is sajnálkozik a Török kiadásának szemelvényes volta miatt: „[...] nagy kár azonban, hogy feljegyzéseit csak szemelvényekben adták nyomdafesték alá, ezért valószínű, hogy sok becses részlete maradt ismeretlen.”<sup>3</sup> Hogy miként kerülhette el figyelmét a kézirat, nem tudjuk, hiszen Herepei alapossága legendás volt. Életrajzi ismertetésében éppen a Török közleményéből hi-

<sup>1</sup> Török István: Pataki István ref. pap naplója 1672–1705-ig. In: *Történelmi Tár* 1887, 144–154.

<sup>2</sup> Herepei János: Pataki István naplóíró, radnóti pap. In: Uő: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, Bp.–Szeged 1671, 84–89.

<sup>3</sup> Uo. 85.

ányzó részek jelentik a fehér foltokat. Szabó Miklós és Tonk Sándor peregrinus-adattáruk vonatkozó passzusának szerkesztésekor is Török közleményét használták.<sup>4</sup>

A naplóra a Görgényi Egyházmegye történeti névtárának készítése során figyeltünk fel, ugyanis Pataki István utolsó szolgálati helye Görgényszentimre volt. Azzal a reménnyel vettük kézbe, hogy a Török közleményéből hiányzó részekben görgényi lekipásztorokra vonatkozó adatokat találunk, illetve újabb részletekkel egészíthetjük ki Pataki életpályáját. Így is történt: Keresztkomái között számos, eddig ismeretlen (Görgényi és Enyedi Egyházmegyében szolgáló) lekipásztor bukkant fel, gazdasági jellegű feljegyzései segítségével költözéseinek dátumát sikerült pontosabban meghatározni.<sup>5</sup> A legnagyobb meglepetést mégis a kézirat utolsó lapjain lévő, eddig ismeretlen könyvjegyzék jelentette. A 104 kötetet tartalmazó bibliotéka leltára nem szerepel egyik vonatkozó kiadványban sem, sem Török, sem Herepei nem hivatkoznak rá. E jegyzék publikálásával és tételeinek feloldásával köszöntjük mentorunkat és – ahogy ő nevezi magát – „idősebb munkatársunkat” 60. születésnapján.

## A kéziratról

Pataki István naplóját ma a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága őrzi a Pataki család levéltára nevű fond 16. tételeként. A nyolcadrét, pergamenbe kötött kézirat 78 számozott lapot tartalmaz,<sup>6</sup> első és hátsó tábláját is teleírta tulajdonosa. Legkorábbi feljegyzései 1670-ből, az utolsó kollégiumban töltött évből származnak, a legkésőbbiek 1705-ből. Az alábbiakban kivonatolva ismertetjük a kéziratot.

Első tábla – 1671 – az utrechi peregrinációra vonatkozó feljegyzések

f. 1r. – 6v. – 1672 – 1674 – a marburgi peregrinációra vonatkozó feljegyzések

f. 6v. – 11v. – 1674 március–december – utazás Marburgból Radnóra, utazások Erdélyben

12r. – 14r. – 1675–1678 – meghívás radnóti papságra, ordináció, házasságkötés, a radnóti szolgálat eseményei

14v. – 17r. – 1691–1694 –fiának, Ifj. Pataki Istvánnak enyedi iskoláztatására vonatkozó feljegyzések

17r. – 1701 – fiának, Pataki Józsefnek enyedi iskoláztatására vonatkozó feljegyzések

17v. – 43v. – üres

44r. – 45r. – 1675–1678 – radnóti és kolozsi bérének, illetve adósságainak jegyzéke

45v. – feljegyzés szüleinek és lánytestvéreinek haláláról

46r. – 49r. – 1675–1701 – feljegyzés házasságairól és gyermekei születéséről

50r – 53v. – 1671–1672 – Annotatio Raritatum Ultrajecti visarum

53r. – 54r. – 1686–1693 – kolozsvári, torockószentgyörgyi és enyedszentkirályi adósságainak jegyzéke

56r-v. – 1705 – feljegyzés Borica lányának házasságkötéséről

57r – 67v. – üres

67v. – 68v. – 1677 – a háromszéki nemesek királybíróhoz írott tiltakozása

<sup>4</sup> Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged 1992, 268. (A továbbiakban: Szabó–Tonk)

<sup>5</sup> Az adatokat ld. részletesen: Ősz Sándor Előd: *A Görgényi Református Egyházmegye papjai és tanítói a 16–18. században*. 2011. Kézirat a szerző tulajdonában.

<sup>6</sup> A Pataki család levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében. 16. Pataki István naplója. (A továbbiakban: PatakiINapló)

69r. – 77v. – könyvtárának jegyzéke

78r. – 1670–1671 feljegyzések utolsó kollégiumi évről és peregrinációjának előkészítéséről

78v. – 1693–1694 – gazdasági jellegű feljegyzések

Hátsó táblán – 1671 – utrechti feljegyzések

Török némely részeket teljesen, némelyeket kivonatosan közölt, némelyeket teljességgel kihagyott. Arra vonatkozóan, hogy mit közölt és mit hagyott ki, semmiféle logikai rendszert nem sikerült kideríteni.

## Pataki István

A Pataki család történetét Pataki István fia, Sámuel dési, majd kolozsvári orvos írta meg családi dokumentumok felhasználásával 1760 körül.<sup>7</sup> Innen tudjuk, hogy a család „ősatya” Bojsza Péter sárospataki polgár volt, akinek Bonyha Katával kötött házasságából született fia, István, miután kitanulta a szabómesterséget és felszabadult az inaság alól, 1638-ban Kolozsvárra költözött. A Kincses városban nősült, Körösi Miklós polgár leányát, Annát vette feleségül. Házasságukból két lány, Borbála és Kata, illetve egyetlen fiú, István született.<sup>8</sup>

Pataki István életpályájának rövid összefoglalásakor elsősorban naplóját, fiának, Sámuelnek, illetve kortársainak feljegyzéseit használjuk. Szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen azon magyarok közül, akikkel bizonyos ideig egyazon akadémián tanult, ketten vezettek naplót: Horváti Békés János<sup>9</sup> és Pápai Páriz Ferenc.<sup>10</sup> Horváti és Pataki naplói gyakorlatilag kiegészítik egymást. Horváti szinte napi rendszerességgel dokumentálta utrechti tartózkodásukat, ám a marburgiról alig ír valamit. Pataki éppen fordítva: Utrechtben szükszavú, és marburgi tanulmányairól ír részletesebben.

Születésének pontos időpontját nem tudjuk, sem naplójában, sem az akadémiai beiratkozási anyakönyvekben nem tűnik fel életkora. Herepei és Tonk Sándor – a kortárs peregrinusok életkorát összevetve – egyetértenek abban, hogy 1650 körül született. Tanulmányait valószínűleg a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte. A tanintézet tógátusainak névsorát 1668-tól kezdve ismerjük,<sup>11</sup> ebben nem szerepel Pataki neve, valószínű korábban subscribált. 1670-ben indul naplójából tudjuk, hogy ebben az évben szülővárosában tartózkodott.<sup>12</sup> (Tanulmányi helyét illetően egyetlen alternatívával, a Nagyenyei Kollégiummal számolhatunk, ám az 1662-ben induló matricolában nem szerepel neve.)

Peregrinációjának kezdetét csupán ante quem – post quem módszerrel datálhatjuk. 1671 februárjában még itthon volt, ugyanezen év májusában már berlini emlékeit jegyezte fel naplójába.<sup>13</sup> Az utrechti egyetemre 1671. június 25-én iratkozott be Horváti

<sup>7</sup> A Pataki család levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében. 24. A Pataki család leírása. (A továbbiakban: PatakiCsalád)

<sup>8</sup> PatakiCsalád 1., 8–9.

<sup>9</sup> Pintér Gábor: *Horváti Békés János diáknaplója*. Szeged 1990. (A továbbiakban: HorvátiNapló)

<sup>10</sup> Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Közzéteszi Nagy Géza. Bukarest 1977.

<sup>11</sup> Török István: A kolozsvári collegium tanulóinak névsora. In: *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium értesítője az 1905/6. tanévről*. Kolozsvár 1906.

<sup>12</sup> PatakiNapló 78r.

<sup>13</sup> PatakiNapló 51r., 78r.

Békés Jánossal, Otrókócsi Fóris Ferencsel és Selyki Péterrel együtt.<sup>14</sup> Valószínű, hogy Horvátival és Selykivel együtt indult, hiszen mindhárman kolozsvári diákok voltak. Selykiről tudjuk, hogy március 21-én Sátoraljaújhelyen volt,<sup>15</sup> Horvati Békés Jánosról pedig, hogy március 10-én indult Kolozsvárról. Útjuk Huszton, Eperjesen, Boroszlón, Berlinen, Hamburgon és Amszterdamban keresztül vezetett.<sup>16</sup>

Németalföldi tanulmányairól keveset tudunk, naplójegyzetei is szűkszavúak, Horvati naplójából több részlet derül ki. A teológiai fakultás tanári kara ebben az időszakban kétpólusúnak mondható. Még ott tanított a teológia első utrecht professzora, az idősödő Gisbert Voetius (1589–1676), az arminianusok és a coccejánusok megveszekedett ellenfele. Az ő tanítványa és szellemi örököse volt Andreas Essen (1618–1677). A fakultás másik két tanára viszont a coccejánizmus híve volt: az egyháztörténetet és a rendszeres teológiát Frans Burman (1628–1679), a bibliai nyelveket pedig a kiváló hebraista, Johann Leusden (1624–1699) tanította.<sup>17</sup>

Pataki könyvtárának igen jelentős részét (szám szerint 32 tételt) Utrechtben szerezte be. Hogy voetiánus vagy coccejánus tanárai voltak-e rá hatással, arra könyvtárának jegyzéke egyértelmű választ ad: Leusdennek hat (23., 24., 81., 83., 90., 92. tétel), Burmannak két (22., 31. tétel) nyomtatott műve szerepel benne, továbbá Burman két magánelőadásán készült kéziratos jegyzet (32., 33. tétel) is őrzött. Ezzel szemben Essennek egyetlen könyvét (76. tétel) birtokolta, míg Voetius munkái közül egyet sem. Az arányok egyértelműen jelzik, hogy coccejánus tanárai jelentősen befolyásolták teológiai szemléletét. Utrechtből való távozása után sem szakad meg a kapcsolat velük, 1673-ban levelet írt Leusdennek és Burmannak, naplójából biztosan tudjuk, hogy Leusden válaszolt a levélre, és írt a francia támadás utáni utrecht állapotokról.<sup>18</sup> 1675 októberében már radnóti lelkipásztorként újabb levelet kapott Leusdentől.<sup>19</sup>

Az utrecht tanárok szoros kapcsolatot ápoltak a magyar szellemi és politikai elittel. Leusden például egyik művét Apafi Mihálynak, másikat pedig Teleki Mihálynak ajánlotta. Horvati naplójából tudjuk, hogy Burman érdeklődött a magyarországi és erdélyi reformátusok elleni atrocitásokról, tehát az ún. gyászévtized eseményeinek híre eljutott hozzá is.<sup>20</sup>

Alig egy évet töltöttek a németalföldi egyetemen, hiszen 1672-ben kitört a francia–holland háború (1672–1679), XIV. Lajos csapatai elfoglalták Utrechtet, így június 3-án (Otrókócsival, Horvátival és Selykivel együtt) Amszterdamba menekült, majd Hamburg, Hannover és Kassel érintésével Marburgba érkeztek.<sup>21</sup> Az egyetem anyakönyve szerint július 3-án,<sup>22</sup> naplója szerint július 12-én iratkozott be a város egyetemére.<sup>23</sup> Az előző és következő időszakban évtizedenként csupán két-három transylvanus koptatta a marburgi universitas padjait, ám 1672–73-ban meglepően sok, szám szerint 13 magyar diák iratkozott be az egyetemre: Patakin és három említett társán kívül Eperjesi

<sup>14</sup> Bozzay Réka–Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Bp. 2007, 136.

<sup>15</sup> Herepei János: A Kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából. In *Uő: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp.–Szeged 1671, 337., 338.

<sup>16</sup> HorvatiNapló 29–35.

<sup>17</sup> Az utrecht egyetem tanárait ld. részletesen: <http://profs.library.uu.nl> – 2011. július 27-i megtekintés.

<sup>18</sup> PatakiNapló 4v., 5v.

<sup>19</sup> Uo. 12v.

<sup>20</sup> HorvatiNapló 10–12.

<sup>21</sup> PatakiNapló 1r–2r.

<sup>22</sup> Szabó–Tonk 268.

<sup>23</sup> PatakiNapló 2v.

Mihály és Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi, Verezegyházi Tamás, Vásárhelyi György, Hosszúfalusi Márton, Kállai Kopis János és Körmenyi György debreceni, Dálnoki János, Bölöni Sámuel és Bölöni Bedő Pál kolozsvári unitárius, valamint Pásztai József és Viski Pál ismeretlen helyen tanult diákok.<sup>24</sup> A megszokottnál nagyobb marburgi magyar jelenlét oka valószínűleg a holland–francia háború volt, sok diák ide menekült Németalföldről, néhányukról éppen Pataki naplójából tudjuk, hogy rövid idő múlva továbbmentek valamelyik németországi vagy svájci egyetemre. Ez a masszív magyar jelenlét hívhatta fel – az utrechtéhez hasonlóan – a marburgi tanári kar figyelmét a magyarországi egyház gyászévtizedbeli gondjaira. Pataki 1673. december 4-én a következőt írta naplójába: „Hallottam, az primarius professor Curtius beszéltette, hogy az Császár az Magyaroknak minden libertassokat et liberum exercitium religionis megengedte.” Nem mellékes megjegyeznünk, hogy az említett marburgi diákok közül ketten, Otrókócsi és Körmenyi néhány év múlva a nápolyi gályákat is megjárta.

A marburgi tanárok kevésbé tartoztak Európa teológiai véleményformálói közé, mint az utrechtiek. Nevüket Pataki naplójából ismerjük: Sebastian Curtius (1620–1684), Johannes Hein (professzor 1661–1686), Johannes Georgius Crocius (1629–1674), Heinrich Duysing (1626–1691), Reinhold Pauli (1638–1682).<sup>25</sup> Curtius, Hein és Crocius az irénizmus híve volt, Duysing és a református Pauli pedig a föderalista (coccejánus) teológiáé.<sup>26</sup> Nem tudjuk, hogy mely tanárait hallgatta szívesen, ugyanis könyvtárában egyetlen marburgi professzor nyomtatott műve sem található meg. Naplójába csupán a magánelőadásokért fizetett összegeket jegyezte fel, és ezek is arról tanúskodnak, hogy tovább élt föderalista érdeklődése: 1672-ben Duysingnak a Zsidókhoz írott levéről szóló előadását hallgatta, 1673–74-ben ugyancsak Duysingnak Maresius-mű alapján szervezett disputáció-sorozatán illetve Paulinak a Coccejus szövetségéről szóló kurzusain, és Amesius *De conscientia, et eius iure, vel casibus, libri quinque...* című műve (ld. a könyvjegyzék 87. tételét) alapján tartott előadásain vett részt.<sup>27</sup>

Ez a föderalista érdeklődés azért figyelemre méltó, mert Erdélyben éppen ezekben az években csaptak össze az ortodoxok és a coccejánusok. Tofeus Mihály Apafi udvari papja, Buzinkai Mihály és Pósházi János tanárok Dézsi Márton és Csernátoni Pál nagyenyedi, illetve Pataki István kolozsvári tanárokat vádolták heterodoxiával. A főrendek nyomására 1673. június 16-án, a Radnóton tartott zsinat elé idézték őket, valamint Hunyadi Pált. A zsinat Dézsit eltávolította tanári állásából, Hunyadiót és Patakitól reverzálist kértek. A főrendek végül enyhítették az ítéletet, Dézsit nem távolították el állásából, Patakitól sem kértek reverzálist.<sup>28</sup>

1674 első hónapjaiban már hazatérését készítette elő: levelet írt Apafi Mihály fejedelemnek és patrónusának, Teleki Mihály kancellárnak. 1674. március 1-én megérkezett hazautazásuk költsége és március 21-én Selyki Péterrel elindultak hazafelé. Útjuk Lengyelországon keresztül vezetett és kb. negyven napi utazás után léptek magyar földre, a napló részletesen beszámol erről az időszakról.<sup>29</sup> Jelen írás kereteit szétfeszí-

<sup>24</sup> Szabó–Tonk 367., PatakiINapló 2v–4v.

<sup>25</sup> PatakiINapló 2v. A tanárok születési és elhalálozási adatait a <http://www.deutsche-biographie.de> internetes oldal segítségével adtuk meg.

<sup>26</sup> A teológiai fakultás korabeli történetéről ld. még: <http://www.uni-marburg.de/fb05/geschichte/030706> – 2011. július 27-i megtekintés.

<sup>27</sup> PatakiINapló 3v., 6v.

<sup>28</sup> Kolumbán Vilmos József: *Törvényhozó egyház*. Kolozsvár 2002, 104–106.

<sup>29</sup> PatakiINapló 5v–9v.

tené ennek részletes ismertetése, így csupán a leglényegesebb állomáshelyek ismertetésére szorítkozunk: 1674. június 21-én Misztótfaluban Horti István helybéli lelkész (1684–1689 között erdélyi püspök) látta őket vendégül, június 27-én Désen Teleki Mihállyal találkozott személyesen. A kancellárt könyvvel, feleségét kesztyűvel, nagyobbik fiát kalamárral ajándékozta meg. Két nap múlva érkezett szüleikhez Kolozsvárra.<sup>30</sup>

Úgy tűnik, hogy a Marburgból küldött levél, illetve Teleki közbenjárása megtette hatását, hiszen július 17-én a kancellár társaságában Radnótra ment, ahol találkozott I. Apafi Mihály fejedelemmel. 22-én az udvarban prédikált, este pedig a fejedelemmel vacsorázott, utána pedig hosszan és igen christiane beszélgettek. Másnap ez megismétlődött. Úgy tűnik, elnyerte a teológiai is képzett Apafi bizalmát, hiszen szeptemberig Radnóton maradt, majd ősz és tél folyamán a fejedelmet, Bornemissza Annát vagy Teleki Mihályt kísérte Görgénybe, Uzdiszentpéterre, Kolozsvárra, Ebesfalvára és Fogarasra.<sup>31</sup> Diáktársa, Selyki Péter, Teleki Mihály udvari papja lett, tehát ő is a patrónus környezetében maradt.<sup>32</sup>

1675. március 1-én Patakit meghívták a radnóti eklézsia papságára. A meghívást valószínűleg a fejedelem kezdeményezésére, de mindenképpen beleegyezésével történt, hiszen a Küküllői Egyházmegyébe kebeleztetett radnóti eklézsia – bár nem volt szabályszerű udvari papság – lelkipásztori fizetésének jó része kincstári jövedelem volt.<sup>33</sup> Március 16-án szolgált először a gyülekezetben, 19-én beköltözött a parókiára. Június 21-én a Küküllői Egyházmegye Kerelőszentpálon tartott Parciális zsinatán vett részt, 26-án pedig Marosvásárhelyen a Generális Zsinat előtt vizsgázott és ordinálták.<sup>34</sup>

Életének következő jelentős eseménye a házasságkötés volt. Fejedelmi udvarhoz való kötődésére vall, hogy szándékát jelezte Bornemissza Annának, és lánykérőbe is Apafi ajánlólevelével indult. A kiszemelt jövendőbeli Miskolczi Csulyak Gáspár akkor Szilágysomlyón szolgáló lelkipásztor leánya, Judit volt. Ormándi István, a fejedelem udvari papja, és Tolnai István kolozsvári professzor, Pataki sógora kérték meg kezét a radnóti pap számára 1675. szeptember 13-án, 20-án pedig az esküvőt is megtartották. Egy hét múlva az ifjú pár már Radnóton volt, a fiatalasszony október 6-án tiszteletét tette a fejedelemasszonynál.<sup>35</sup>

Radnóti szolgálatának időszakából fennmaradtak az egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei, és innen tudjuk, hogy 1677-ben, 1678 februárjában és decemberében, illetve 1681-ben járt a vizitáció a gyülekezetben, a lelkipásztor és a hitesekek nevével többet nem jegyeztek fel.<sup>36</sup> Az egyházmegye parciális zsinatainak jegyzőkönyveit is ismerjük, ám neve ezekben sem fordul elő,<sup>37</sup> így az itteni szolgálatára vonatkozó információk egyetlen forrása a napló.

<sup>30</sup> PatakiInapló 10v–11r.

<sup>31</sup> Uo. 11r–12r.

<sup>32</sup> Herepei János: A Kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából. In Uő: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Budapest–Szeged 1971, 337.

<sup>33</sup> A Küküllői Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok I/2. (vizitációs és parciális zsinati jkv. 1676–1713.) (A továbbiakban: KükEhmLvt prot. I/2.) 35–36. A fizetést Pataki is feljegyezte, ld. PatakiInapló 44r.

<sup>34</sup> PatakiInapló 12r.

<sup>35</sup> Uo. 12v.

<sup>36</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 55a., 70., 72., 90.

<sup>37</sup> Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A Küküllői Református Egyházmegye parciális zsinatainak végzése I. 1638–1720*. Kolozsvár 2008.

A korabeli németalföldi vagy németországi diákok és az erdélyi lelkipásztorok viselete jelentősen különbözött, és időbe telt, amíg az academicusok ismét adoptálódtak a hazai környezethez. Pataki hazatérése után csaknem két évvel, 1676. június 30-án jegyezte fel, hogy „öltöztem ki a németh köntösből papi gránát köntösbe”, szeptember 12-én levágatta haját és 1677. április 8-án kezdte növeszteni szakállát. Szintén a naplóból tudjuk, hogy az 1675–1678-as időszakban rendszeresen részt vett a Generális Zsinatokon, tehát az egyházmegye tekintélyes lelkipásztorai közé számított. Istentiszteleti szolgálatai közül (bemutakozó ígéhirdetésén kívül) egyet említ tételesen, 1677 októberében az Apafi Mihály négyéves lányának koporsóba tételekor mondott imádságát.<sup>38</sup>

Radnótinak szolgálata idején három gyermeke született: 1676. augusztus 7-én Judit (aki következő év szeptemberében elhunyt), 1677. november 15-én István, későbbi görgény-szentimrei lelkipásztor, 1679. november 6-án Judit.<sup>39</sup>

1678-ban a szoros értelemben vett naplójegyzetek megszakadnak, a következő időszakról csupán tematikus jegyzetek (adósságai, kiadásai, gyermekei iskoláztatásával kapcsolatos feljegyzések) kerültek a naplóba, így a következő években sokkal nehezebben rekonstruálható biográfiája.

1681-ben otthagyta Radnótot és öngyáságok tetszéséből a kolozsi eklézsia lelkipásztora lett. Távozásának valószínűleg anyagi oka lehetett, hiszen a kolozsi papot illető udvari járandóság csaknem háromszorosa volt a radnótinak.<sup>40</sup> A radnóti eklézsiaiban Vásárhelyi Molnár István<sup>41</sup> akadémista lelkész, későbbi püspök követte.

Kolozsi szolgálatáról keveset tudunk, ugyanis a Kolozs-Kalotai Egyházmegye korabeli iratai megsemmisültek. Két gyermeke született itt: 1682. január 16-án Borbála és 1684. november 16-án Sámuel (mh. 1686). Kolozson hunyt el felesége 1686. április 23-án. Bejegyzése szerint Miskolczi Judit halála kolozsi szolgálatának végét is jelentette.<sup>42</sup>

Fél év sem telt el felesége halála után, 1686. október 8-án újránősült, Böszörményi Nagy Kata kolozsvári polgárlányt vette feleségül. A korai házasságkötést „szegény nevetlen árváinak gyámoltalan voltak-al és erőtlen öreg anyjának gondviselőre való elégtelenség-ével” indokolja.<sup>43</sup> Hogy ebben az időszakban hol szolgált, azt nem tudjuk pontosan megállapítani, feljegyzéseiből arra következtethetünk, hogy Kolozsváron tartózkodott és valamiféle betegség gyötörte.<sup>44</sup>

Következő állomáshelye Torockószentgyörgy volt. Az eklézsia profilja hasonlított a kolozsiéhoz: az unitárius többségű település református papjának fizetését nagyrészt a patrónus család (utóbbi helyen a Torockaiak) adománya tette ki. A parókiát 1687 márciusában foglalhatta el.<sup>45</sup> Nagy Kata három gyermeknek adott itt életet: 1688. május 16-án született József, 1689. október 31-én Kata és 1692. január 1-én Sámuel, későbbi orvosdoktor.<sup>46</sup> Szintén ebben az időszakban kezdte enyedi tanulmányait legidősebb fia, István, akinek taníttatási költségeit 1691-től 1694-ig részletesen vezette.<sup>47</sup>

<sup>38</sup> PatakiINapló 13r–14r.

<sup>39</sup> Uo. 13r–v., 46r.

<sup>40</sup> Uo. 45r.

<sup>41</sup> Vásárhelyi életrajzát ld.: Buzogány Dezső–Kovács Mária Márta–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye történeti katasztere 1648–1800*. III. Kolozsvár 2009, 530.

<sup>42</sup> Uo. 45r., 47r–v.

<sup>43</sup> Uo. 48r.

<sup>44</sup> Uo. 53r.

<sup>45</sup> Uo.

<sup>46</sup> Uo. 48r.

<sup>47</sup> Uo. 14v–17r.

Következő szolgálati helye Enyedszentkirály volt. Szolgálatának kezdetét nem ismerjük, csupán azt tudjuk, hogy 1692 januárjában még Szentgyörgyön volt, 1693. június 15-én már szentkirályi adósságait rögzítette.<sup>48</sup> Itteni szolgálatának végére már csak gyermekei születéséről szóló feljegyzéseiből következtethetünk: 1694. december 16-án született lányának, Annának a keresztszülei még az Enyedi Egyházmegye papjai,<sup>49</sup> 1696. április 15-én Gernyeszegről írt levelet Teleki Pálnak Oderafrankfurtra.<sup>50</sup>

Görgényszentimrei szolgálatának részleteit is homály fedi. Egyáltalán hogy került ide az enyedi egyházmegyéből? Egykori patrónusának, Teleki Mihálynak családja volt a környék birtokosa, keresztkomái között is találunk több Telekit. Talán ők hívták Görgényszentimrére. Azt sem szabad elhallgatni, hogy apósa, Miskolczi Csulyak Gáspár, miután a jezsuiták elűzték a nagybányai eklézsiából, Görgény várában lelt menedékre, és itt fordította Franzius művét (*Egy jeles vadkert*), amely az első magyar állattani munka.<sup>51</sup> Azt sajnos nem tudjuk, hogy ebben az időszakban Miskolczi végzett-e lelkipásztori szolgálatot a gyülekezetben vagy csak a fordítással foglalkozott.

Görgényszentimrén három fia született: 1696. november 22-én Ferenc, 1699. március 1-én Dániel és 1701. január 25-én Pál. Naplójának utolsó feljegyzését 1705. január 14-én keltezte, amikor Boricza lánya férjhezmenetelét és hozományát jegyezte fel.<sup>52</sup>

Halálának idejét nem ismerjük pontosan. Naplójának utolsó bejegyzése 1705 januárjából származik, tehát ekkor még élt. Pataki Sámuel orvosdoktor önéletírásában gyermek- és ifjúkorának eseményeit a következő sorrendben ismerteti: 1. A Rákóczi szabadságharc kitörése. 2. Édesapja elhunyt után legidősebb fivérét, ifjú Pataki Istvánt választották görgényszentimrei papnak. 3. 1707. szeptember 20-án ifj. Teleki Mihály (1671–1720) gernyeszegi udvarába került.<sup>53</sup> Szintén Pataki Sámuelről tudjuk, hogy ifj. Pataki István 1707. május 18-án görgényszentimrei lelkészként kötött házasságot.<sup>54</sup> Id. Pataki István tehát valamikor 1705 januárja és 1707 májusa között hunyt el.

Utódaik között számos lelkipásztort, tanítót és orvost sorolhatunk fel, néhány ma élő leszármazottja ma is tekintélyes erdélyi értelmiségi.

## Hogyan gyűjtött könyvtárat egy erdélyi lelkész a 17. században?

Az *Erdélyi könyvesházak* című forráskiadvány III. kötetében – több lajstrom mellett – 23, 17–18. századi református egyházi értelmiségi (lelkipásztor és oskolamester) könyvjegyzékét olvashatjuk. A jegyzékek mind koruk, mind nagyságuk szerint igen változatosak: Krizbai Dezső Mihály 1720-ban készült, hat tételt tartalmazó könyvtáráról Kaposi Sámuel utoljára 1703-ban leltározott, ekkor 459 kötetes bibliotékájáig igen széles spektrumot fognak át. Többségük vagy a tulajdonos halálát követően készült hagyatékként, vagy összeírás, vagy hazatért peregrínus diákok könyvlistája. A közölt leltárak közül egyedül Kaposi könyvtárának négy, különböző időben készült jegyzéke segít a könyvtárfejlődés rekonstrukciójában.<sup>55</sup>

<sup>48</sup> PatakiINapló 54r.

<sup>49</sup> Uo. 48v.

<sup>50</sup> PatakiLvt 17.

<sup>51</sup> Szabó–Tonk 64.

<sup>52</sup> PatakiINapló 48v–49r. 56r–v.

<sup>53</sup> A Pataki család levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében. 19. Pataki Sámuel naplója. (A továbbiakban: PatakiSNapló) 4r.

<sup>54</sup> PatakiCsalád 2.

<sup>55</sup> Monok István–Németh Noémi–Varga András: *Erdélyi könyvesházak III.* Adattár 16/3. Szeged 1994.

Pataki István könyveinek leltára 104 tételt tartalmaz. Ehhez csatolható újabb jegyzék, amelyben azt a 22 corpust sorolja fel, amelyet menekülésekor nem tudott magával vinni, így Németalföldön maradtak. Ezek közül tizenkettőhöz ragaszkodott, a felsorolás után megjegyezte, hogy alkalom adtán juttassák Erdélybe, tizenkettőről pedig azt írta – feltehetően az akkori utrechti peregrinusoknak vagy éppen atyai barátjának, Leusden professzornak –, hogy eladhatják vagy elcserélhetik őket.<sup>56</sup> A második felsorolásban öt olyan kötet szerepel, amelynek nincs nyoma az előzőben. Pataki nevéhez tehát összesen 109 könyvet köthetünk.

Könyveit nagyság szerint (folio, quarto, octavo, duodecimo, vicesimoquarto) osztályozta. A jegyzék azért is különleges, mert jól elkülöníthetők benne a különböző helyen és különböző időben vásárolt tételek. Mindenik kategória két részre osztható: az első részben szerepel a könyvek beszerzési ára (ezek a külföldi utazása során vagy közvetlenül hazatérése után vásárolt tételek), a másodikban pedig nem: ezeket a köteteket bizonyíthatóan Erdélyben szerezte be. A tinta és az íráskép is különbözik. Az első rész keltezési ideje 1671–1674, a második részben szereplő legkésőbbi nyomtatvány 1689-ben került ki sajtó alól (Teleki Mihály: Fejedelmi lélek – 43. tétel), tehát az összeírás ezután készült.

Könyvtárának első darabjait itthon szerezte be. A koraujkori erdélyi kollégiumok valóságos könyvpiacként működtek. A diákok egymás között adták-vették az örökölt vagy szerzett nyomtatványokat. A vizsgált jegyzékben egyetlen ilyen tétel található: Martonfalvi György váradi, majd debreceni tanár *Amesius Medullájához* írott kommentárját, amely 1670-ben jelent meg Debrecenben (88. tétel). Utrechtben maradt könyvei között szerepel Martonfalvinak az *Ars concionandi* című műve is (B jegyzék – 21. tétel), amely az A jegyzékben nem tűnik fel, elképzelhető, hogy az előbbivel együtt ezt is itthonról vitte Németalföldre. Szintén hazulról vitte magával azt a nyolcadrét nagyságú bekötött könyvet, amelybe naplójegyzeteit írta (103. tétel).

Eldöntetlen kérdés, hogy a peregrinusok külföldi tartózkodásuk melyik időszakában alapozták meg könyvtárukat. A kérdésben Horváti Békés naplója igazít el: Ő beiratkozása idején, 1671 júniusában és júliusában nem kevesebb, mint 25 könyvet vásárolt.<sup>57</sup>

Pataki könyveinek beszerzési idejét a az értük fizetett pénznemek segítségével tudjuk alaposabban meghatározni. A naplóból kiderül, hogy Németalföldön és Marburgban egyaránt tallérral fizetett, ám váltópénzként Utrechtben kizárólag stifert, Marburgban pedig több német pénznemet (Kasselthaler, Zwölfelthaler stb.) használt,<sup>58</sup> ezért azon könyveket, amelyek árát tallérban és stiferben adja meg, Utrechtben vásároltának tekintjük. Eszerint németalföldi tartózkodása alatt 32 könyvet szerzett be, ehhez társul az a négy kötet, amely csupán a B jegyzékben, a menekülés során otthagyott könyvek lajstromában szerepel, tehát összesen 36 darabban gyarapodott egyetlen év alatt gyűjteménye. Ha ebből 22 Utrechtben maradt, akkor mindössze tizennégyet vihetett magával. 1672. július 8-án, Marburgban ezt jegyezte fel: „Elég sok kár követett az Ultrajectomból eddig való bujdosásomban, mert sok eső járván, aki könyveimet egy ál-

<sup>56</sup> PatakiNapló 77r-v.

<sup>57</sup> HorvátiNapló 36–37., 39.

<sup>58</sup> A pénznemekről ld.: <http://www.reppa.de/muenzen-lexikon.htm> (2011. augusztus 30-i megtekintés).

talvetőben, egy köpenyegben hat vagy 7 könyveket elhozhattam, mind megáztak ötön kívül.”<sup>59</sup>

Marburgi könyvbeszerzéséről nem tudunk. Ennek oka talán az, hogy a kevésbé híres coccejánus tanárok előadásain utrechti professzorainak írásait nyugodtan használhatta „tankönyvként”. 1672. július 15-án Burman *Synopsis theologiae*-jét (22. tétel) kötetbe. 1673-ban arra kényszerült, hogy magyar nyelvű Bibliáját (valószínűleg Hanai Biblia) két rajnai forintért eladja Körmendi Györgynek.<sup>60</sup> Ebből az adatból is kiderül, hogy az európai egyetemi központokban is lehetett magyar nyelvű (RMK gyűjtőkörébe tartozó) könyveket adni-venni. Kilenc kötet árát (császári, birodalmi illetve szászországi) garasban adja meg. Naplója tanúsága szerint a Marburgból hazafelé vezető útján fizetett ebben a pénznemben: eszerint hazafelé jövet kilenc kötetet vásárolt.

Hazatérése után, 1674-ben patrónusait könyvvel ajándékozta meg: Teleki Mihálynak Georg Horn *Ulysses peregrinans* című munkáját (100. tétel) illetve egy Historicist (talán Horn *Historia ecclesiastica* vagy *Historia naturalis* című műve), Apafi Mihálynak *Clüver Historiarum totius mundi epitome* című művét (25. tétel), Baló László radnóti udvarmesternek két Horn-munka kolligátumát (99. tétel) nyújtotta át.<sup>61</sup>

Meglehetősen fejtörést okoz a jegyzék első 12 tétele beszerzési idejének megállapítása. Ezek árát forintban adja meg. Erdélyben akkor többnyire forintot használtak, de éppen Pataki naplójából derül ki, hogy Marburgban is számolt forintban, Horváti pedig némely utrechti költségét is ebben a pénznemben adja meg.<sup>62</sup> A felsorolás első tétele (Coccejus összes műveinek nyolckötetes gyűjteménye) viszont hazatérése után, 1675-ben jelent meg és 1677 áprilisában kapta kézhez.<sup>63</sup> Valószínűleg, hogy a további 11 forintban „árzott” könyvet (többnyire 16. századi reformátorok munkáit) itthon vásárolta valamikor az 1670-es évek végén. Ha előkerül a gyűjtemény valamelyik kötete, talán fény derül a vásárlás pontos idejére is.

Pataki naplójában még egyetlen könyvtörténeti adatot olvasunk: 1677-ben a Leidenbe induló marosvásárhelyi rektornak, Gidófalvi Balázsnak<sup>64</sup> Burman valamelyik munkáját ajándékozta.<sup>65</sup>

A jegyzék további 48 kötetét valamikor 1689 után írta össze omniáriumában. Ezek között számos kortárs erdélyi kiadvány megtalálható. Ezek részletes elemzésére a következőkben még visszatérünk.

## Műfaji felosztás

Pataki István könyvtárának műfaji vizsgálata során kiderül, hogy jószerével olyan kötetekből áll, amelyeket a 17. századi erdélyi lelkipásztor naponta használhatott a gyülekezeti szolgálatban. Az állomány 95 százalékát 16–17. századi németalföldi, svájci,

<sup>59</sup> PatakiNapló 2r.

<sup>60</sup> Uo. 2v., 4v.

<sup>61</sup> Uo. 11r-v.

<sup>62</sup> HorvátiNapló 43.

<sup>63</sup> PatakiNapló 13r.

<sup>64</sup> Életére nézve ld. Szabó–Tonk 30.

<sup>65</sup> PatakiNapló 13r.

németországi, angol és hazai protestáns szerzők teológiai, illetve filológiai munkái teszik ki.

A klasszikus szerzők (Caius Sallustius Crispus azonosíthatatlan munkáját kivéve) gyakorlatilag hiányoznak a gyűjteményből. Az ógyház teológusai közül egyedül valamelyik Órigenész-gyűjtemény II. kötete árválkodott tékájában.

Annál több volt viszont a biblika-teológiai munka. A Szentírás szövegének kiadásai között van két héber szöveg, görög Újszövetség, két latin és két magyar Biblia. Nem kevesebb, mint 25 latin nyelvű bibliai kommentárt őrzött bibliotékájának 17 kötetében (ebből hat kolligátum). Mózes öt könyvhez, Sámuel két könyvéhez, Jób, a Zsoltárok, a Példabeszédek és a Prédikátor könyvéhez, az Énekek Énekéhez, Jeremiás, Ezékiel, Dániel, illetve a kispróféták könyveihez, az apokrif iratokhoz, valamint a teljes Újszövetséghez rendelkezett írásmagyarázati munkával.

Szembetűnő a bibliai nyelvek iránti érdeklődése is: Tizenkét – többnyire héber – nyelvtankönyvet sorol fel jegyzékében. A héber mellett szír, káld és görög grammatikákat, valamint egyetlen latin–görög–magyar szótárt vásárolt. Feltűnő és szokatlanul nagy ez a szám. Talán Utrechtben „varázsolta el” tanára, az a Leusden, akivel még hazai lelkészként is levelezett.

Prédikációs köteteinek száma 14, a különböző korban írott és különböző terjedelmű teológiai műveké, vitairatoké és kegyességi irodalom körébe tartozó munkáké 43, harmadát téve ki könyvtárának.

Továbbá (az ókori Sallustiuszt leszámítva) találunk benne kilenc történeti–egyház-történeti munkát és két törvénykönyvet. A szépirodalmat John Barclay egyetlen satírikus munkája (104. tétel), a természettudományokat pedig egy növénygyűjtemény képviseli a tékában.

## Kronológiai és teológiatörténeti felosztás

Ha eszmetörténeti szempontból vizsgáljuk Pataki István könyvtárát, hét nagy csoportba sorolhatjuk a köteteket: 1. A 16. századi reformátorok munkái (22 kötet). 2. A 17. század (valamiképpen Pfalzhoz köthető) teológusainak írásai (11 kötet). 3. A 17. század első felében élt puritánus és holland teológusok művei (11 kötet). 4. Coccejánus teológusok (és ellenfelik) írásai (24 kötet). 5. Történeti munkák (7 kötet). 6. Régi Magyar Könyvek (27 kötet). 7. Egyéb (8 kötet).

1. Peregrinációja alatt csupán három, 16. századi reformátor tollából származó könyv került tékájába. Beszerzései esetlegesnek mondhatók: Béza (84. tétel) és Bullinger (B. jegyzék – 22. tétel) egy-egy kisebb munkája mellett Tremellius és Iunius jegyzeteivel ellátott latin Bibliát (75. tétel) vásárolt. A híres bázeli hebraista Buxtorf két nyelvtani munkáját (78., 90b. tétel) is peregrinusként szerezte be.

Hazatérése után valószínűleg lelkészi hagyatékból vásárolt Tremellius-féle Bibliát (3. tétel) és hat kommentárkötetet (2., 4., 6–8. és 10. tétel), ezek némelyike kolligátum, amelyből a jegyzék alapján nyolc szerző tíz művét különíthetjük el. A kommentárok kizárólag svájci nyomatok, a szerzők is helvétek: Augustine Marlorat, Kálvin és Nicolas des Gallars genfiek, Heinrich Bullinger, Ludwig Lavater, Rudolf Gwalther, Pietro Martire Vermigli és Konrad Pellikan Zürichhez köthetők. A 70-es évek végén vásárolta Vermigli *Loci Communes*-ét és Johann Basilius Herold *Haereseologiáját* (9. tétel).

A következő években tovább bővült gyűjteménye Kálvin, Wolphgang Musculus és Gwalther kommentárjaival (13., 14., 20. tétel), Musculus (Andreas vagy Wolphgang)

Loci *Communes*ével (16. tétel), Zacharias Ursinus és Antoine de LaRoche Chandieu gyűjteményes köteteivel (15., 19. tétel).

2. A pfalzi teológusok közül keveset olvasott peregrinusként. Németalföldön Alsted *Turris Bebelét* (89. tétel), Németországban Clauberg *Logicáját* (101. tétel) vásárolta meg. Hazatérése után közvetlenül Pareus összes műveit tartalmazó kötetre tett szert (12. tétel). A legtöbb pfalzi teológus művét itthon szerezte be. A köteteket egymás után sorolja fel, így valószínű, egyazon helyről szerezte be őket. A könyvek jó része prédikáció vagy írásmagyarázat: Francois du Jonnak a Genézishez, Johannes Piscator későbbi gyulafehérvári tanárnak a teljes Újszövetséghez, Pareusnak a Galatához és Zsidókhoz írott levélhez, valamint a Jelenések könyvéhez írott kommentárja (54., 53., 37. tétel). Ezen kívül Wilhelm Zeppernek az Evangéliumokról, illetve Abraham Schultes – Scultetusnak a Zsidókhoz írott levélről szóló prédikációs kötet (49. és 60. tétel). Ebbe a sorba illik – bár a szerző nem pfalzi, de kortárs – Johann Gross bázeli tanár *Theatrum Biblicumja* (55. tétel). Két rendszeres teológiai munka is bekerült könyvtárába: Alstednek a *Theologia Scholastica Didactica* című műve (71. tétel), valamint Amandus Polanus bázeli professzor Hanauban megjelent *Syntagma Theologiae*je (39. tétel).

3. A 17. század elejének angol puritán munkái sem hiányoznak könyvtárából: Németalföldön Amesius három művét (*Medulla, De conscientia, Bellarminus enervatus* – 87., 95. tétel) Németországban John Hall *Henochismusát* (86. tétel) vásárolta meg, itthon Thomas Cartwright Példabeszédek könyvéhez írott kommentárját (38. tétel).

Hasonlóképpen megjelennek a 17. század első felének holland teológiai munkái is. Ezek általában a remonstráns–kontraremonstráns vita nyomait hordják magukon. Németalföldön egyetlen Dordrechthez köthető szerző munkáját vásárolta meg: a remonstráns Gerhard Johann Vossius görög nyelvtanában (82. tétel) aligha talált remonstráns vonásokat. Hazatérése után viszont megvásárolta a Dordrechi Zsinat jegyzőkönyvét (5. tétel). Az 1680 körül vásárolt könyvei között öt holland ortodox vagy egyenesen kontraremonstráns szerző rendszeres teológiai munkája szerepel: Antonius Walaeus Loci *Communes*e, Sibrandus Lubbertus *De Jesu Christo Salvatore* és Friedrich Spanheim *Dubiorum Evangelicorum* című munkája, valamint Kaspar Sibel kátéprédikációi (47., 40., 59., 52. tétel). A remonstráns–kontraremonstráns vita egyetlen konkrét irodalmi terméke található meg könyvtárában: Pierre du Molin *Anatome Arminianismje* (48.).

4. Pataki peregrinációja idején a németalföldi teológiát a coccejánus–ortodox vita határozta meg. Tanulmányai, levelezése, de legfőképpen könyvtára egyértelműen igazolja, hogy Pataki a Koch–Coccejus névvel fémjelezett föderalista teológia követője volt. Németalföldi tanulmányai alatt 16 ilyen szemléletű munkát vásárolt, Németországban egyet, itthon négyet. A teológiai irányzat névadójának hét munkáját (öt kötetben) szerezte be: Ebből négy rendszeres teológiai jellegű (köztük a teológiai irányzat alapművének számító *Summa Doctrina de Foedere, a Summa Theologiae, a Judaicarum responsionum...*, és Heidelbergi Káté magyarázata – 91., 21., 30. és 77. tétel), egy kötet pedig három bibliai könyv (Énekek Éneke, Dániel könyve és a Jelenések könyve) egybekötött kommentárja (29. tétel). Két coccejánus tanárának is számos munkája szerepel könyvjegyzékében: Frans Burman *Synopsis theologiae*jának két kiadása (22. és 31. tétel), valamint két magánelőadásának kéziratot jegyzete (32. és 33. tétel), a hebraista Johann Leusdennek pedig hat, héber, görög, káld és héber nyelvtankönyve (24., 34., 81. 83. és 90. tétel) és két héber bibliai szövegkiadása (23., 92. tétel). Ezen kívül két coccejánus

teológus művét szerezte be: Jacob Alting héber nyelvtanát (79. tétel) és Leonard Rijssen Summa theologiae-ját (94. tétel). 1674-ban Németországban Heidegger *Libertas Christianorum*át (85. tétel) vásárolta meg.

Hazatérése után is megmaradt ez a teológiai érdeklődése, megrendelte Coccejus összes műveinek 1675-ös kiadását, amelyek Eperjesen keresztül érkeztek 1677. április 7-én Erdélybe (1. tétel).<sup>66</sup> A következő időszakban három föderalista munka került könyvtárába: Abraham Gulich *Theologia prophetica*ja, valamint Wilhelm Momma és Herman Wits nem azonosítható írásai (41., 35. és 36. tétel).

A coccejánusokkal szemben álló ortodox-tábor szerzői közül mindössze kettőt lelünk fel könyvjegyzékében: Samuel des Marets jezsuitákkal polemizáló munkáját, illetve utrecht-i tanárának Andreas Esseniusnak *Compendium theologiae dogmaticum*ját (28. és 76. tétel). Utóbbit valószínűleg tankönyvként használták.

5. Külön csoportot alkotnak könyvtárában a történeti művek. Caius Sallustius Crispus Kr. e. I. századi történetíró azonosíthatatlan írását (102. tétel) Németalföldön vásárolta. Egyébként ő az egyetlen klasszikus ókori szerző a könyvtárban. Két korújkori történész munkái szerepelnek jegyzékében: A német Johann Clüver *Historiarum totius mundi epitome* című munkáját (25. tétel) Utrechtben vásárolta, hazatérése után Apafi Mihálynak ajándékozta.<sup>67</sup> A harderwijki majd leideni professzor Georg Horn öt műve szerepel jegyzékében, közülük kettő (az *Orbis Politicus* és az *Ulyssea sive Studiosus Peregrinas*) két példányban (93., 97–100. tétel). Egyet közülük Hollandiában, négy kolligátumot pedig Németországban vásárolt. Ezek közül hármat Teleki Mihálynak, illetve Baló Lászlónak ajándékozott.<sup>68</sup>

6. A jegyzékben feltűnően nagy a Régi Magyar Könyvtárba tartozó kiadványok aránya. Összesen huszonkilencet számolhatunk össze belőlük. Valószínűleg itthonról vitte magával Martonfalvi György debreceni tanár (aki egyébként a coccejánizmus ellenfele volt) két Amesius-kommentárját (A jegyzék 88. tétel, B jegyzék 21. tétel). Magyar nyelvű Szentírást Utrechtben vásárolt (26. tétel), amelyet negyedréte könyvei között sorol fel. A 17. századból egyetlen ilyen magyar nyelvű Biblia-kiadást ismerünk, a Szenci Molnár Albert gondozásában 1608-ban megjelent Hanaui Bibliát. (Ezt a hiányos kiadványt 1673-ban eladta).<sup>69</sup> Ezzel együtt vehette Szenci latin–görög–magyar szótárát (27. tétel). Valószínűleg Németalföldön vásárolta Varsányi Dániel franekeri disputációjának kiadását (*Compendium analyticum in librum quintum Casuum conscientiae...* Amesii – B. jegyzék 19. tétel). Kérdés, hogy van-e összefüggés e kötet és a két Martonfalvi-kommentár között.

Hazatérésekor – valószínűleg a Marburgban eladott Szentírást pótlendő – Váradai Bibliát (11. tétel) vásárolt. Az elkövetkezendő években 23 hazai nyomtatványt vásárolt. Legkorábbi közülük a Giorgio Blandratanak tulajdonított *Aequipollentes ex Scriptura Phrases de Christo* című, 1568-ban unitárius vitairat (61. tétel). Jelenlétét talán a 17. század végén megelémlődő, az európai protestantizmusra jellemző unitarizmus iránti érdeklődés magyarázza. A többi kiadvány 17. századi és túlnyomórészt egyházi tematikájú mű. Legtöbb közülük prédikációs kötet: Abraham Scultetus–Schultes Szenci Molnár Albert tolmácsolta postillái, Geleji Katona István Titkok titka, Tófeus Mihály Szent

<sup>66</sup> PatakiNapló 13r.

<sup>67</sup> Uo. 11v.

<sup>68</sup> Uo. 11r-v.

<sup>69</sup> Uo. 4v.

Soltárok resolútiója, Czeglédi István Sion vára és Sárpataki Mihály Noé bárkája (72. 70., 50., 45., 57. tétel) mellett három temetési prédikáció, illetve prédikáció-gyűjtemény is volt Pataki könyvtárban: A Károlyi Zsuzsánna, a Bethlen István és leánya, Krisztina temetésén elhangzott beszédek gyűjteménye, valamint Czeglédi Istvánnak Rhédei Ferenc felett mondott prédikációja (56., 62., 51. tétel).

Külön csoportot alkotnak a vitairatok és apológiák: Ezek közül kettő, Melotai Nyilas *Speculum Trinitatis*a és Bisterfeld *Mysterium pietatis*a (58., 66. tétel) az unitáriusokkal vitázik. A presbiterianus Medgyesi *Dialogus politico-ecclesiasticus*a (67. tétel) a presbiteriumok megalapítása mellett kardoskodik. Az egyre erőteljesebb rekatolizációval szállt szembe Czeglédi István a *Dágon ledülés*ében, Bethlen Miklós pedig a gályarabságra ítélt prédikátorok védelmében írt Apologiat (68., 63. tétel). Utóbbi kettő jelenléte arról tanúskodik, hogy az erdélyi lelkészársadalom előtt nem volt közömbös magyarországi társaik kálváriája. Pataki számára valószínűleg azért is fontos volt a kérdés, mert két marburgi diáktársát (Otrokócsi Fóris Ferencet és Körmendi Györgyöt) is a pozsonyi véstörvényszék elé idézték.

A 17. század második felében számos külföldi teológus népszerűnek számító munkája jelent meg magyarul. Ezek közül ötöt találunk Pataki bibliotékájában: Nánási Lovász István a *Szű titk*ában, illetve Nógrádi Mátyás *Idvesség kapujában* (44. és 73. tétel) angol puritán szerzők (Daniel Dyke és Arthur Hildersam) írásait fordították. Apafi Mihály Mark Friedrich Wendelin munkáját, ifj. Teleki Mihály pedig Johann Adam Weber Ágoston-rendi kanonok királytükkrét magyarította, Pataki István kolozsvári professzor szintén német szerző munkája alapján írta *Világ dolgainak igazgatása* című munkáját, (69., 43. és 46. tétel). A hungarica-k közé sorolható Henrik van Diest holland teológus 1653-ban Váradon megjelent prédikációs-kötete (65. tétel).

Két jogi témájú hazai kiadvány is ott volt Pataki gyűjteményében, az éppen aktuális három erdélyi törvénykönyv közül kettő: a *Tripartitum* és az *Approbatæ Constitutiones* (74., 18. tétel).

7. A fenti kategóriákba nem sorolható hat tétel. Órigenész nem azonosítható munkája (17. tétel) az egyházatyák írásainak egyetlen képviselője a gyűjteményben. Pierre de Besse-nek, XIII. Lajos udvari papjának prédikációs kötete (42. tétel) sem illeszthető a fenti teológiatörténeti csoportosításba. John Barclay angol költő szatírája az egyetlen „szépirodalmi” témájú könyv. Pataki gyűjteményében volt továbbá egy liber anglicanus (64. tétel), növénygyűjtemény (80. tétel), illetve naplóját is feltüntette könyvjegyzékében (103. tétel).

Pataki István könyvtárának vizsgálata tanulságos arra nézve, hogy milyen könyveket vásároltak az erdélyi diákok külföldi peregrinációjuk során, hogyan gyarapították itthon ezt a gyűjteményt. Továbbá eligazít abban is, hogy mit olvasott a 17. század végén az akadémiát járt erdélyi falusi–mezővárosi prédikátor. Pataki esetében egyértelmű a válasz: kizárólag azt, amire a lelképásztori szolgálat során szüksége volt. Nem jellemző rá sem az ókori klasszikusok, sem az egyházatyák iránti érdeklődés, kortárs professzorokkal ellentétben nem vonzották a természettudományok sem. A hat történelmi munka alapján talán feltételezhetjük, hogy érdekelte a história, ám ezen könyvek közül négyet közvetlenül hazatérése után elajándékozott, valószínűleg ajándék gyanánt is vásárolta őket.

Könyvtárának profilja egyértelműen teológiai: tékájában a Szentírás különböző szövegvariánsai mellett ott voltak a már klasszikusnak számító 16. századi reformáto-

rok és a kortárs exegeták kommentárjai, a prédikációs kötetek, a nagy, rendszerező Summa-k és Loci communes-ek, a hitviták tüzeiben született iratok, és a kegyességi irodalom gyöngyszemei. Vizsgálódásunk során egyetlen sajátos arcél ötlük fel: a biblikafilológusé, ám ez is – mint a teológiai tudományok mindegyike – az igehirdetésre néz. Könyvtára alapján felkészült prédikátornak tűnik, nem véletlenül nyerte el a teológiai-képzett Apafi tetszését is. Kissé irigykedve tekintünk azokra, akik Erdély Metamorfózisának idején a radnóti, kolozsi, torockószentgyörgyi, enyedszentkirályi és görgény-szentimrei templomban hallgathatták is igehirdetéseit. Vajon milyen szájjal és lélekkel jöttek ki az istentiszteletről?

Az alábbiakban Pataki István két könyvjegyzékét, illetve az egyes tételek feloldását közöljük. A hungaricakat a Régi Magyarországi Nyomtatványok és a Régi Magyar Könyvtár, a német vonatkozású köteteket a [www.vd16.de](http://www.vd16.de) és a [www.vd17.de](http://www.vd17.de), a francia és holland kiadásokat a nemzeti könyvtárak adatbázisai, illetve [www.worldcat.org](http://www.worldcat.org) segítségével oldottuk fel. A szerzők születési és elhalálozási dátumainak megállapításakor az Religion in Geschichte und Gegenwart, a Theologische Realenzyklopädie, illetve a [www.bautz.de](http://www.bautz.de) oldalon található Biografisch-Bibliographisches Kirchenlexikon vonatkozó szócikkeit használtuk.

A jegyzék – Első bejegyzései 1673 előttiék, az utolsók 1689 utániak

Lelőhelye: Pataki István omniárium a 69r–77r a Pataki család levéltárában – 16. tétel. (A Román Országos Levéltár Kolozs megyei igazgatóságának kezelésében)

[69r.] Series librorum Steph. S. Pataki Claudiopolitani

In folio

195 Omnia opera Theol. Coccei vol. 8 cum Indice, constant Tall. 40 id est negyven, mellyeket ithon Balogh László uram kért töllem ft. 100.

Coccejus, Johannes (1603–1669): Opera omnia theologica, exegetica, didactica, polemica, philologica divisa in octo volumina. Amstelodami 1675

196 Marloratus in N. Testamentum constat flor. 5,50

Marlorat, Augustine (1506–1562): Novi Testamenti catholica expositio ecclesiastica, Genevae 1561

További kiadásai: Genevae, 1570, 1585, 1593, 1605, Heidelbergae, 1605, 1620

197 Biblia Tremellii et Junii cum notis flor. 3,50

Testamenti Veteris Biblia Sacra ab Immanuele Tremellio et Francisco Iunio; accesserunt libri qui vulgo dicuntur Apocryphi, Latine redditi et notis quibusdam aucti a Francisco Junio; ...quibus etiam adjunximus Novi Testamenti libros ex sermone Syriaco ab eodem Tremellio in Latinum conversos, Frankfurt, 1575–1579. (VD16 B 2888)

További kiadásai: Hanoviae 1596 (VD16 B 2670), 1603 (VD17 1:053558G), 1624 (VD17 39:159887P)

198 Calvinus in Pentateuchum cum Gallasio in Exodum fl. 2,30

Calvin, Jean (1509–1564): Mosis Libri quinque cum commentariis. Genesis seorsum, reliqui quatuor in formam harmoniae digesti, Genevae 1563

További kiadásai: Genevae 1573, 1583

ÉS

des Gallars, Nicolas (1520k.–1580): In Exodum, qui secundus est liber Moisis, Hebr. ...Commentarii, Genevae 1560

199 Acta Synodi Dordrechtensis ft. 2,50

Acta Synodi Nationalis Dordrecht habitae anno 1618 et 1619... Dordrecht 1620

További kiadásai: Lugduni Batavorum 1620

200 Gualther in Minores Prophetas ft. 2

Gwalther, Rudolf (1519–1586): In prophetas duodecim, quos vocant minores, [...] Homiliae, Tigurini 1563 (VD16 W 1110)

További kiadásai: Tiguri 1566 (VD16 W 1111), 1572 (VD16 W 1112), 1577 (VD16 W 1113), 1582 (VD16 W 1114), 1583 (VD16 W 1115), Basileae 1592 (VD16 ZV 23292), Heidelbergae 1609

201 Bullingeri Comment. in Jeremiam et Danielem, item Lavater in Ezechielem fl. 3

Bullinger, Heinrich (1504–1575): Ieremias fidelissimus et laboriosissimus Dei propheta expositus..., Tiguri 1575 (VD16 B 9647)

ÉS

Bullinger, Heinrich (1504–1575): Daniel sapientissimus Dei propheta, qui a vetustis polyhistor... est dictus, expositus..., Tiguri 1565 (VD16 B 9597)

További kiadásai: Tiguri 1576 (VD16 B 9598)

ÉS

Lavater, Ludwig (1527–1586): Propheta Ezechiel, Ludouici Lauateri ministri Tigurini Homiliis seu Commentariis expositus, Genevae 1571

202 Com. Petri Martyris in 1. et 2. lib. Samuelis val. fl. 1

Vermigli, Pietro Martire (1500–1562): In duos libros Samuelis prophetae, qui vulgo priores libri Regum appellantur ... commentarii, Tiguri 1564 (VD16 B 3049)

További kiadásai: Tiguri 1567 (VD16 B 3051), 1575 (VD16 B 3054), 1595 (VD16 B 3058)

203 Loci Communes Petri Martyris cum Haereseologia veterum Theologorum fl. 2

Vermigli, Pietro Martire (1500–1562): Loci communes, Tiguri 1580 (VD16 V 825)

További kiadásai: Londini 1683, Tiguri 1587 (VD16 V 828), Heidelbergae 1603 (VD17 12:122411L), 1622 (VD17 14:683690A), Genevae 1626

ÉS

Herold, Johann Basilius (1514–1567): Haereseologia, hoc est, Opus veterum tam Graecorum quam Latinorum Theologorum, per quos omnes, quae per Catholicam Christi Ecclesiam grassatae sunt, haereses confutantur, et summa omnia Theologiae capita quaestiones... Basileae 1556 (VD16 H 2544)

204 Comment. Pellicani in libros Apochriphos, Jobum, Psalmos, Proverbia, Ecclesiastem fl. 1,60

Pellikan, Konrad (1478–1556): Biblia, ...Tomus quintus in quo continentur omnes libri veteris instrumenti qui sunt extra canonem Hebraicum, perperam Apocryphi, rectius autem Ecclesiastici appellati, puta Tobiae, Iudith, Baruch, Sapientiae, Ecclesiastici libri singuli, Ezrae duo, Machabaeorum duo, cum fragmentis Danielis et Esther, commentariis, Tiguri 1535 (VD16 B 2603)

További kiadásai: Tiguri 1582 (VD16 B 4007)

ÉS

Pellikan, Konrad (1478–1556): Biblia, ...Tomus quartus in quo continentur Scripta reliqua, quae vocant Hagiographia, libri videlicet quinque, Iob, Psalterium, Parabolae, Ecclesiastes, et Cantica Salomonis, commentariis, Tigurini 1534 (VD16 B 2601)

További kiadásai: Tigurini 1540 (VD16 B 2615), 1582 (VD16 B 2656)

205 Biblia Hungarica in folio, Várad fl. 10

Szent Biblia..., Várad–Kolozsvár 1660–1661 (RMK I. 970)

206 Opera Theol. Dav[idis] Parei fl. 1,50

Pareus, David (1548–1622): Operum Theologicorum pars prima [altera], s. l. 1628 (VD17 3:316537T)

További kiadásai: Genevae 1642–1650, Francofurti 1647

207 Calvini Harmonia Evangelistarum

Calvin, Jean (1509–1564): Harmonia ex tribus Evangelistis composita..., Genevae 1555

További kiadásai: Genevae 1560, 1572, 1595

208 Musculus in Ep[isto]las Pauli ad Gal. et Eph.

Musculus, Wolfgang (1497–1563): In epistolas Apostoli Pauli, ad Galatas & Ephesios, Commentarii, Basileae 1561 (VD16 B 5087)

További kiadásai: Basileae 1569 (VD16 B 5090)

209 Zach. Ursini Tractationes Theologicae

Ursinus, Zacharias (1534–1583): Volumen Tractationum Theologicarum, Neustadt/Haardt 1584 (VD16 U 341)

További kiadásai: Neustadt/Haardt 1587 (VD16 U 342)

210 Musculi Loci Communes Theol.

Musculus, Andreas (1514–1581): Loci communes theologici ex Scriptura Sacra atque ex orthodoxis ecclesiae doctoribus collectae... Erphordiae 1563 (VD16 M 7181)

További kiadásai: Erphordiae 1568 (VD16 M 7182), 1573 (VD16 M 7183), Francofurti am Oder 1590 (VD16 M 7184)

VAGY

Musculus, Wolfgang (1497–1563): Loci communes theologiae sacrae, Basileae 1560 (VD16 M 7292)

További kiadásai: Basileae 1561 (VD16 M 7293), 1564 (VD16 M 7294), 1573 (VD16 M 7295), 1599 (VD16 M 7296)

211 Origenis Adamantii Operum pars 2-da

Órigenész (185–245) ógyházi író, a kiadás nem azonosítható

212 Approbatae Constitutiones Regni Tran[sylva]niae

Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae..., Varadini 1653 (RMNy 2499)

További kiadásai: Claudiopoli 1677 (RMK I. 1212)

213 Antonii Sadelis Opera Theologica

Sadeel [tk. de LaRoche Chandieu] Antoine (1534–1591): Opera theologica nunc primum in uno volumine collecta..., Genevae 1592

További kiadásai: Genevae 1593, 1599, 1614, 1620

214 [69v.] Gualteri Homiliae in Evang. Luc. et Joh.

Gwalther, Rudolf (1519–1586): In Euangelium Iesu Christi secundum Lucam Homiliae... Tiguri 1570 (VD16 W 1042)

További kiadásai: Tiguri 1573 (VD16 W 1043), 1579 (VD16 W 1044), 1585 (VD16 W 1045), Heidelbergae 1602 (VD17 23:298440Y)

ÉS

Gwalther, Rudolf (1519–1586): In Euangelium Iesu Christi secundum Ioannem Homiliae CLXXX... Tiguri 1565 (VD16 W 1037)

További kiadásai: Tiguri 1568 (VD16 W 1038), 1575 (VD16 W 1039), 1582 (VD16 W 1040), 1596 (VD16 W 1041)

[71r.] In quarto:

215 Summa Theologiae Joh. Cocceji tall. 2

Coccejus, Johannes (1603–1669): Summa theologiae ex sacris scripturis repetita, Leiden 1662

További kiadásai: Genf 1665, Amsterdam 1669

216 Synopsis Theologiae Franc. Burmani tom. 2 tall. 3 stif. 20

Burman, Frans (1628–1679): Synopsis theologiae et speciatim oeconomiae foederum Dei... Tomus Prior [posterior]. Trajecti ad Rhenum, 1671–1672

További kiadásai: Genevae 1673

217 Biblia Hebraica Johan. Leusden tall. 5 st. 15

Leusden, Johann (1624–1699), ed.: Biblia Hebraica... Amstelodami 1660

További kiadásai: Amstelodami 1667

218 Philologus hebraeus Johan. Leusden tall. 2 st. 20, Hebraeo mixtus item Hebraeo Graecus

Leusden, Johann (1624–1699): Philologus Hebraeus : in quo pleraeque quaestiones generales philologico-Hebraicae, concernentes textum Hebraeum Veteris Test. dilucide pertractantur..., Ultrajecti 1656

További kiadásai: Ultrajecti 1657, 1672

ÉS

Leusden, Johann (1624–1699): Philologus hebraeo-mixtus, una cum Spicilegio philologico..., Ultrajecti 1663

ÉS

Leusden, Johann (1624–1699): Philologus hebraeo-graecus generalis..., Ultrajecti 1657

További kiadásai: Ultrajecti 1670, 1672

219 Epitome Historiarum Totius mundi Joh. Cluveri tall. 2 st. 10, donavi serenissimo Principi Mich. Apafi

Clüver, Johann (1593–1633): Historiarum totius mundi epitome... usque ad annum Christi 1630, Lugduni Batavorum 1631

További kiadásai: Lugduni Batavorum 1637, 1639, 1640, 1641, 1642, 1645, 1649, 1657, Vratislaviae 1662, 1673, Amstelaedami 1668

220 Biblia Hungarica cum magno defectu tall. 1 st. 39, vendidi

Szent Biblia, Hanau 1608 (RMNy 971)

221 Dictionarium Latino–Graeco–Ungaricum st. 40, mansit in Belgia

Szenci Molnár Albert (1634–1674): Lexicon Latino–Graeco–Ungaricum... Hano-viae, 1611 (RMNy 1012)

További kiadásai: Heidelbergae, 1621 (RMNy 1239), Francofurti ad Moenum, 1645 (RMNy 2099)

222 Maresii AntiTirinus Theol. Elenct. tom. 1. st. 24

Maresius (des Marets), Samuel (1599–1673): Theologiae Elencticae nova Synopsis, sive Index controversiarum fidei ex SS. Scripturis a Jacobo Tirino, Jesuita, concinnatus, et censura perpetua auctus, emendatus, refutatus. Groningae 1646

223 Comment. Joh. Coccei in Cantica, Danielelem, Apocal. st. 32

Coccejus, Johannes (1603–1669): Cogitationes de Cantico Canticorum Salomonis ut Icone regni Christi, Lugduni Batavorum, 1665

Coccejus, Johannes (1603–1669): Observata ad Danielelem, Lugduni Batavorum, 1666

Coccejus, Johannes (1603–1669): Cogitationes de Apocalypsis S. Johannis theology... Lugduni Batavorum 1665

- 224 Ejusdem Judaicarum Responsionum et quaestionum consideratio st. 26  
Coccejus, Johannes (1603–1669): Judaicarum responsionum et quaestionum consideratio... Lugduni Batavorum 1662  
További kiadásai: Amstelaedami 1662
- 225 Synopsis Theol. Burmanni tom. 2-dum in ma[teri]a compact. tall. 1 st. 22  
Burman, Frans (1628–1679): Synopsis theologiae et speciatim oeconomiae foederum Dei... Tomus Prior [posterior]. Trajecti ad Rhenum, 1671–1672  
További kiadásai: Genevae 1673
- 226 Habeo Comm. in libr. Histor. in Colleg[ibus] privatis a celeberrimo Domino Franc. Burmanno ad calamum exceptum etc.  
Kézirat
- 227 Ejusdem Notas in cap. 26 et 27 Matthaei, valet tall 2.  
Kézirat
- 228 Johannis Leusden Philologus mixtus gross. 20 caesar.  
Leusden, Johann (1624–1699): Philologus hebraeo-mixtus, una cum Spicilegio philologico... Ultrajecti 1663
- 229 Momma  
Momma, Wilhelm (1642–1677)  
A kiadás nem azonosítható
- 230 Vitsius  
Wits, Hermann (1636–1708)  
A kiadás nem azonosítható
- 231 David Pareus in Epist. ad Gal., Hebr. et Apoc.  
Pareus, David (1548–1622): In Divinam ad Galatas S. Pauli Apostoli Epistolam Commentarius... Francofurti Heidelbergae 1613 (VD17 12:119350A)  
További kiadásai: Genevae 1614, Francofurti Heidelbergae 1621 (VD17 39:128420L), Genevae
- ÉS
- Pareus, David: In divinam ad Hebraeos S. Pauli Apostoli epistolam Commentarius. Francofurti Heidelbergae 1613 (VD17 39:128417G)
- ÉS
- Pareus, David: In Divinam Apocalypsin S. Apostoli et Evangelistae Johannis Commentarius. Francofurti–Heidelbergae 1618 (VD17 12:121889K)  
További kiadásai: Francofurti–Heidelbergae 1622 (VD17 1:052872M)
- 232 Thomae Cartwright Comment. in Prov. Salom.  
Cartwright, Thomas (1535–1603): Commentarii succincti et dilucidi in Proverbia Salomonis. Lugduni Batavorum 1617  
További kiadásai: Amstelodami 1632, 1638, 1663
- 233 Syntagma Theol. Amandi Polani  
Polanus, Amandus (1561–1610): Syntagma Theologiae Christianae, Hanoviae 1609 (VD17 14:669326D)  
További kiadásai: Hanoviae 1610 (VD17 23:677999Z), 1624 (VD17 1:074851F)
- 234 Sibrandus Lubbertus de Jesu Christo  
Lubbertus, Sibrandus (1555–1625) református: De Jesu Christo Servatore, hoc est cur et qua ratione Jesus Christus noster Servator sit, libri quattuor contra Faustum Socinum, Franequerae 1611  
További kiadásai: Arnhemiae 1617

- 235 Abrahami Gulichii Theol. Prophetica  
Gulich, Abraham (1642–1679): *Theologia prophetica de rebus Veteris Testamenti...*  
Amstelodami 1675  
További kiadásai: Amstelodami 1684, 1690, 1694
- 236 Petri Bessaei Conciones  
Besse, Pierre de (–1639), XIII. Lajos udvari papja: *Conciones sive Conceptus Theologici...* Coloniae Agrippinae 1611 (VD17 12:132980D)  
További kiadásai: Coloniae Agrippinae 1613, 1614, 1617, 1619, 1620
- 237 Fejedelmi Lélek  
Teleki Mihály, ifj. (1671–1720): *Fejedelmi lélek...*, Kolozsvár 1689 (RMK I. 1373)
- 238 Szű Titka  
Nánási Lovász István (1624–1684): *Szű titka...*, Kolozsvár 1670 (RMK I. 1103)
- 239 [71v.] Sion Vára Czeglédi Istváné  
Czeglédi István (1619–1671): *Már minden épületivel s fegyveres Házaival edgyütt elkészült Sion vára...* Sárospatak–Kolozsvár, 1671–1675 (RMK I. 1187)
- 240 Világ dolgainak igazgatásának Mestersége  
S. Pataki István (1640–1693): *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége...*, Kolozsvár 1681, (RMK I. 1263)
- 241 Loci Communes Antony Valaei  
Walaeus, Antonius (1573–1639): *Loci communes S. theologiae...*, Lugduni Batavorum 1640  
További kiadásai: Lugduni Batavorum 1643, 1647
- 242 Anatome Arminianismi  
Moulin (Molineus), Pierre du (1568–1658): *Anatome Arminianismi seu, enucleatio controversiarum quae in Belgio agitantur...* Lugduni Batavorum 1619  
További kiadásai: Lugduni Batavorum 1620, 1621
- 243 Sylva Homiliarum Zaepperi  
Zepper, Wilhelm (1550–1607): *Sylva Homiliarum in Textus ex Quatuor Evangelistis Dominicales...* Herbornae Nassoviorum 1605 (VD17 3:004309K)  
További kiadásai: Herbornae Nassoviorum 1608 (VD17 23:324501X)
- 244 A Sz. Soltárok Resolutioja  
Tofeus Mihály (1624–1684): *A Szent Soltarok resolutioja, és azoknak az Erdélyi fejedelmi Evangelica Reformata, udvari szent ecclesiara... való szabasa...* Kolozsvár 1683 (RMK I. 1302)
- 245 Enochnak Istennel való mindennapi járása  
Czeglédi P. István (1619–1671): *Enochnak Istennel való mindennapi járása...* [Gyászbeszéd Rhédei Ferenc felett] Sárospatak 1669 (RMK I. 1093)
- 246 Gaspari Sibely Meditationes in Catechesim  
Sibel, Kaspar (1590–1658): *Meditationes catecheticae in quatuor partes divisae...* Amstelodami–Deventriae 1646–1650
- 247 Johannes Piscator in N. T[e]st[ament]um  
Piscator (Fischer), Johannes (1546–1625): *Commentarii In Omnes Libros Novi Testamenti...* Herbornae Nassoviorum 1613 (VD17 39:128754B)  
További kiadásai: Herbornae Nassoviorum 1621 (VD17 23:322406W)
- 248 Analysis Geneseos Franc. Juny Biturigis 2  
Du Jon, Francois (Fransiscus Junius) (1545–1602): *Libri Geneseos Analysis...* s. l. 1594  
További kiadásai: Genevae 1604 (VD17 23:332574L)

249 *Theatrum Biblicum* Joh. Georgy Grossy

Gross, Johann Georg (1581–1630): *Theatrum Biblicum ex Scriptis Theologorum veterum atq[ue] recentium, maximam vero partem D. Amandi Polani p. m. concinnatum...* Basileae 1614 (VD17 23:322828W)

További kiadásai: Basileae 1615 (VD17 23:322829D), 1618 (VD17 23:322831Z)

250 *Exequiae Ceremoniales Susannae Carolyi*

*Exequiae principales az az Halotti pompa, mellyel a... felseges Karolyi Susannanak... testi Satoranak földben takarittasakor, utolso tisztesség tetetet 1622 esztendoben...* Gyulafehérvár 1624 (RMNy 1306)

251 *Noé Bárkája*

Sárpataki N. Mihály (1638–1694): *Noe barkaja az az: az Atya, Fiu es Szent Lélek egy örökké való Istennek idvesség isméreti...* Kolozsvár 1681 (RMK I. 1264)

252 *Speculum Trinitatis*

Milotai Nyilas István (1571–1623): *Speculum Trinitatis, az az Szent Haromsag egy bizony örök istennek maga kimutatása mellyekben...* Debrecen 1622 (RMNy 1262)

253 *Frid. Spanhemy Dubiorum E[van]g[el]licorum Pars 3tia*

Spanheim, Friedrich (1600–1649): *Dubiorum Evangelicorum pars tertia...* Genevae 1639

254 *Abrahami Sculteti Ideae Concionum ad Hebr.*

Scultetus (Schultes) Abraham (1566–1624): *In Epistolam ad Hebraeos Concionum Ideae.* Francofurti 1616 (VD17 39:128704U)

További kiadásai: Francofurti 1634 (VD17 12:624541E)

255 *Aequipollentes ex Sc[ri]ptura Phrases de Christo*

[Blandrata, Giorgio]: *Aequipollentes ex Sciptura Phrases de Christo...* Albae Iuliae 1568 (RMNy 244)

256 *Temetési Pompa*

Temetési pompa, mely amaz io hirrel nevel tündöklő nagysagos iffiu groff iktari Bethlen Istvannak etc. egyetlen egy magzattyanak az n. groff iktari Bethlen Christina kis aszszonynak... tetemecskejenek felette... kiszolgáltatott... Debrecen (1631) (RMNy 1498)

257 *Apologia Ministrorum Ev[an]g[el]licorum Hung[ariae]*

[Bethlen Nicolaus, gr.] (1642–1716): *Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae, ad innocentiam suam...* [Kolozsvár] 1677 (RMK II. 1400)

További kiadásai: Ultrajecti 1678 (RMK III. 2938)

258 *Liber Anglican[us]*

Azonosíthatatlan angol nyelvű kiadvány

259 *Henrici a Diest Conciones*

Diest, Hendrik van (1595–1673): *Praxeos sacrae specimen, quo continentur selectae aliquot conciones...* Varadini 1653 (RMNy 2500) [?]

260 *Mysterium Pietatis Bisterfeldy*

Bisterfeld, Johann Heinrich (1605–1655): *Mysterium pietatis de uno Deo, patre filio ac spiritu sancto...* Lugduni Batavorum 1639 (RMK III. Pótlások 2. 6210)

További kiadásai: Amstelaedami 1659 (RMK III. Pótlások 2. 6382)

VAGY

Jani Crelii Franci *De uno Deo patre libri duo. Cum perpetua censura & animadversio-nibus, quibus magnum illud pietatis mysterium, de uno Deo patre, filio & spiritu s. contra*

illum asseritur. Juxta exemplum anno 1638. impressum. Irenopoli [Amstelodami?] 1688 (RMK III. Pótlások 6939)

261 Dialogus Politico-Ecclesiasticus

Medgyesi Pál (1605–1663 k.): Dialogus politico-ecclesiasticus: az az két keresztyén embereknek egymással-való beszélgetések... Bártfa 1650 (RMNy 2309)

262 [72r.] Dágon ledülése

Czeglédi P. István (1619–1671): Az Úr frigy szekrénye előtt Dagon ledülése... Kolozsvár 1670 (RMK I. 1100)

263 Magyar Vendelinus

Apafi Mihály, I. (1632–1690): Marcus Fridericus Wendelinusnak a Keresztyen Isteni Tudományról írott két könyvei... Kolozsvár 1674 (RMK I. 1161)

264 Titkok Titka

Geleji Katona István (1589–1649): Titkok titka, az az... jehovai természetben lévő... Elohim személyeknek... titkos tudomány... mely az... szentírásokból... ki nyilatkoztatik..., Gyulafehérvár 1645 (RMNy 2103)

265 Alstedy Theologia Didactica

Alsted, Johann Heinrich (1588–1638): Theologia Scholastica Didactica exhibens Locos Communes Theologicos... Hanoviae 1618 (VD17 39:130175H)

266 Postilla Scultetica Alberti Molnár

Szenci Molnár Albert (1634–1674) [transl.]: Postilla Scultetica... Vasárnapokra és Fő innepekre rendeltetett Euangeliomi Textusoknak magyarazattya... melyet Magyar nyelvre fordított... Oppenheim 1617 (RMNy 1144)

267 Idvesség Kapuja

Nógrádi Máttyás (1617–1681): Idvösség Kapuja, sőt a Meny-ország csalhatatlan uta... Kolozsvár 1672 (RMK I. 1133)

268 Decretum Latino Hungaricum

Werbőczy István (1458 k. –1541): Decretuum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum... Bartphae 1632 (RMNy 1521)

További kiadásai: Leutschoviae 1637 (RMNy 1688), Bartphae 1643 (RMK II. 616), Leutschoviae 1660 (RMK I. 958., RMK II. 955), Claudiopoli 1697 (RMK I. 1529)

[73r.] In octavo:

269 Biblia Latina Im. Tremel. et Franc. Juny tall. 1 st. 2

Testamenti veteris Biblia Sacra sive libri canonici priscae Judaeorum ecclesiae Deo traditi; latini recens ex hebraeo facti ab Immanuele Tremellio et Francisco Junio... Hanoviae 1596 (VD16 ZV 25809)

További kiadásai: Hanoviae 1618 (VD17 1:059056R), Tiguri 1673 (VD17 23:672860K)

270 Compend[ium] Theol[ogiae] Dogmaticum Andreae Esseny st. 30

Essenius, Andreas (1618–1677): Compendium theologiae dogmaticum... Ultrajecti 1669

271 Heidelbergensis Cateches[eos] expl[icatio] a Joh. Coccejo st. 18

Coccejus, Johannes (1603–1669): Explicatio catecheseos Heidelbergensis..., Leiden 1671

272 Epito. Hebr. Gram. Buxtorfy a Joh. Terentio aucta st. 16

Buxtorf, Johann, id. (1564–1629), Johannes Terentius: Epitome grammaticae Hebraeae... emendata... Franekerae 1665

- 273 *Grammaticam hebraeam Jacobi Alting st. 14*  
 Alting, Jacob (1618–1679): *Fundamenta punctationis linguae sanctae: sive grammatica Hebraea...* Groningae Frisiorum 1654  
 További kiadásai: Groningae frisiorum 1658
- 274 *Album scapum pappini continentem st. 10*  
 Növénygyűjtemény
- 275 *Clavim Graecam N. T. Joh. Leusden st. 26*  
 Leusden, Johannes (1624–1699): *Novi Testamenti Clavis Graeca...* Ultrajecti 1672
- 276 *Grammatica Graeca Vossii st. 6*  
 Vossius, Gerard Johann (1577–1649): *Institutiones linguae graecae... ab erroribus multis expurgatae...* Lugduni Batavorum 1642  
 További kiadásai: Amstelodami 1650, 1651, 1655, 1660, 1662, 1673, Genevae 1653
- 277 *Synopsis Grammat. Syriacae et Chald. st. 18*  
 Leusden, Johannes (1624–1699): *Schola Syriaca una cum Synopsi Chaldaica et Dissertatione de literis et lingua Samaritanorum...* Lugduni Batavorum 1672
- 278 *Beza de Divortiis et Polygamia capit. 2*  
 Beze, Theodore de (1519–1605): *Tractatio de polygamia et divortiis...*, Genevae 1568  
 További kiadásai: Genevae 1571, 1573
- 279 *Heideggerus de sanguine et suffocato cap. 1 et dim*  
 Heidegger, Johann Heinrich (1633–1698): *Libertas Christianorum a Lege Cibaria Veteri de Sanguine et Suffocato...* Amstelodami 1662
- 280 *Hallii Henochus gross. 1 caesar.*  
 Hall, Joseph (1574–1656): *Josephi Exoniensis Henochismus; sive, Tractatus de modo ambulandi cum Deo...* Londini 1635  
 További kiadásai: Regiomonti (Köingsberg) 1672
- [75r.] In duodecimo:
- 281 *Medulla Amesy cum Conscientia st. 11*  
 Ames, William (1576–1633) puritán teológus: *Medulla ss. Theologiae ex sacris litteris...* Amstelodami 1627  
 További kiadásai: Amstelodami 1628, 1634, 1641, 1648, 1652, 1658, 1659, Londini 1630
- ÉS
- Ames, William (1576–1633) puritán teológus: *De conscientia, et eius iure, vel casibus, libri quinque...* Amstelodami 1630  
 További kiadásai: Amstelodami 1631, 1634, 1635, 1643, 1654, 1660, 1670 Franekeræ 1635, Oxonii 1659
- 282 *Exegesis M. Ames. Lib. 1. ex Patria allata.*  
 Martonfalvi György (1635–1681) nagyváradi, majd debreceni tanár: *Exegesis Libri Primi Medullae Amesianae...* Debrecini 1670 (RMK II 1230)
- 283 *Turris Babel Alstedy st. 8*  
 Alsted, Johann Heinrich (1588–1638) herborni, majd gyulafehérvári tanár: *Turris Babel Destructa, Hoc Est Refutatio Argumentorum, Quibus Utuntur Omnis Generis Gigantes ad stabiliendum confusionem in negotio religionis...* Herbornae Nassoviorum 1639 (VD17 23:648593B)

284 Synopsis hebr. et Chald. Gram. Joh. Leusden cum manualis Buxt. st. 16  
Leusden, Johannes (1624–1699) orientalista, hebraista, amsterdami, majd utrecht  
professzor: Synopsis Hebraica & Chaldaica... Trajecti ad Rhenum 1667

ÉS

Buxtorf, Johann, id. (1564–1629) baseli hebraista: Manuale Hebraicum et Chaldaicum... Basileae 1613 (VD17 14:701688X)

További kiadásai: Basileae 1619 (VD17 1:073966B), 1631 (VD17 1:073765H), 1634 (VD17 12:132000C), 1658 (VD17 12:132002T)

285 Johannis Cocceji Summam Doctrina de Foedere st. 23

Coccejus, Johannes (1603–1669): Summa Doctrina de Foedere et Testamento Dei..., Lugduni Batavorum 1648

Későbbi kiadásai: Lugduni Batavorum, 1654, 1660, Amstelodami 1672

286 Hebraicum psalterium cum versione latina Pagnini st. 12

Liber Psalmorum, Hebraice cum versione latina Pagnini... Basileae 1648 (VD17 3:013812P)

További kiadásai: Basileae 1662 (VD17 23:672901H)

VAGY

Leusden, Johann (1624–1699) orientalista, hebraista, amsterdami, majd utrecht professzor, ed.: Sefer Tehillim – Liber Psalmorum... cum versione Latina Santis Pagnini... Amstelodami 1666

287 Historiam Eccl[esi]asticam Horny st. 18

Horn, Georg (1620–1670): Historia Ecclesiastica et Politica... Lugduni Batavorum 1665

További kiadásai: Lugduni Batavorum 1666, 1671, Francofurti 1670 (VD17 3:000287Y)

288 Summa Theologiae Elencticae et Didacticae Leonardi Risseny st. 15

Rijssen, Leonard (1636?–1695?): Summa theologiae elencticae completa... Daven-  
triae 1671

289 Bellarminus Enervatus Amesey st. 20

Ames, William (1576–1633): Bellarminus enervatus vel disputationes anti-Bellarminianae... Franekeræ 1625

További kiadásai: Amstelodami 1628, 1629, 1630, 1637, 1638, 1658, Oxoniae 1629, Londini 1632, 1633, 1645

290 Graecum T[estamen]tum vol. 2 st. 22

Novum hoc Testamentum Graecum cum interpretatione Latina de verbo reddita, Bened. Arias Montanus... Antwerpinae 1571 [feloldásánál a B. jegyzék információit is figyelembe vettük]

291 Horny Historia naturalis constat capit. 1

Horn, Georg (1620–1670): Historia naturalis et civilis... Lugduni Batavorum 1670

További kiadásai: Lipsiae 1671 (VD17 23:239297H)

292 Ejusdem Orbis politicus et Arca Mosis capit. 1 et dim.

Horn, Georg (1620–1670): Saheb Kiran sive Orbis Politicus Omnium Imperiorum, Regnorum, Rerum publicarum... Lugduni Batavorum 1660

További kiadásai: Lugduni Batavorum 1661, 1667, 1668, Francofurti 1668 (VD17 3:008159Y), 1674 (VD17 3:652821K), Lipsiae 1668 (VD17 3:308873L), Vesaliae 1669 (VD17 12:206574R), [Bautzen] 1670 (VD17 39:122375Z), Gorlicii 1670

ÉS

Horn, Georg (1620–1670): *Arca Mosis sive Historia Mundi...* Lugduni Batavorum 1668  
További kiadásai: Magdeburgi 1669 (VD17 39:115586K)

293 *Ulysses Peregrinans in ma[teri]a cum Orbe Imp. sax. gr. 8, const. 6 caes.*

Horn, Georg (1620–1670): *Ulysea sive Studiosus Peregrinans Omnia Lustrans Littora...* Francofurti–Lipsiae 1671 (VD17 3:604834F)

További kiadásai: Francofurti–Lipsiae 1672 (VD17 39:117545K)

ÉS – ld. 98. tétel

294 *Item Ulysses Per. in ma[teri]a sax. gr. 5*

Lásd 99. tétel

295 *Logica Claubergii caesar gr. 5*

Clauberg, Johannes (1622–1665): *Logica vetus et nova, quadripartita...* Amstelodami 1654

További kiadásai: Amstelodami 1658

[76r.] In vicesimoquarto:

296 *Salustius historicus st. 3 ½*

Caius Sallustius Crispus (Kr. e. 86–35) ókori történetíró.

297 *Diarium habeo ex Patria allatum, emtumque ibidem dr. 42*

298 *Barclavius sive Euphormio st. 6*

Barclay, John (1582–1621) angol költő: *Euphormionis Lusini satyricon...* Londini 1603

További kiadásai: Parisiis 1605, Ambergae 1605 (VD17 23:331054R), 1606 (VD17 12:104213S), sine loco 1610 (VD17 23:290278H), 1611 (VD17 14:644944F), 1615, Francofurti 1616 (VD17 23:240569K), 1623 (VD17 23:240567U), 1624 (VD17 23:286671Z), 1625 (VD17 23:286684D), Lugduni Batavorum 1637

B jegyzék – 1672 körül

[77v.] No[m]ina Librorum St. Pataki in Belgio Ultrajecti relictorum:

1. *Dictionarium Latino–Graeco–Ungaricum* – lásd 27. tétel
2. *Maresii AntiTirinus Theol. Elenciticae tom.* lásd 28. tétel
3. *Epitome Heb. Gram. Buxtorf. A Cl. Terentio aucta* – lásd 78. tétel
4. *Clavis Graeca N. T. opus Cl. Leusdeny* – lásd 81. tétel
5. *Synopsis Gram. Heb. et Chald. cum lexico Manuali [áthúzva]* – lásd 90. tétel
6. *Exegesis medullae Amesianae lib. 1. in Hung. edita* – ld. 88. tétel
7. *Synopsis Gram. Syriacae et Chald. Cl. Leusd. in papiro ceruleo* – ld. 83. tétel
8. *Summa theol. Elenct. et Didact. Leonard. Risseny viridi colore punctata* – ld. 94. tétel
9. *Bellar. Enervatus Amesii* – ld. 95. tétel
10. *Graec. Test. Vol 1mum in Evang. et Acta, cum versione Interp. Montani* – ld. 96. tétel
11. *Barclavius seu Euphormio* – ld. 104. tétel
12. *Disputationes Theol. et Philosoph. et oratio de liberatione a jugo Hisp. Hollandica*

Hi sunt qui debent transmitti data occasione reliquis, seq. pag. descripti quiescant.

13. [77r.] *Compend. Theol. Dogm. And. Esseny* – ld. 76. tétel
  14. *Gram. Graeca Vossii* – ld. 82. tétel
  15. *Rami Logica, pertinet ad D. Selyki, et si sit inter meos libros Pierre de la Rame (1515–1572): Dialecticae libri duo...* Parisiis 1543  
További kiadásai: Parisiis 1548, 1560, 1566, Coloniae 1561, 1573, 1578, 1587, Basileae 1569, 1572, 1577, 1585, Francofurti ad Moenum 1574, 1580, 1582, 1586, 1587, 1588, 1590, 1595, 1596, 1603, 1604, 1908, 1611, 1613, Londini 1576, 1581, 1585, 1655, 1662, Cantabrigiae 1584, 1669, 1672, Hanoviae 1598, 1599, 1604, 1608, 1612, 1614, 1619, Herbornae 1699, Edingurgi 1637, Ultrajecti 1658, Amstelodami 1660
  16. *Medulla Amesii cum conscientia* – ld. 87. tétel
  17. *Turris Babel Alstedii* – ld. 89. tétel
  18. *Hebraicum psalterium, Pagnini cum versione* – ld. 92. tétel
  19. *In lib. 5. Ames. Conscient. in materia, exegesis D. Danielis Varsányi Varsányi Dániel: Compendium analyticum in librum quintum Casuum conscientiae...* Amesii. Franekerae 1671 (RMK III/2. 2558)
  20. *Salustius Historicus* – ld. 102. tétel
  21. *Ars concionandi Martonfalvi Martonfalvi [György] (1635–1681) nagyváradi, majd debreceni tanár: Ars concionandi Amesiana...* Debrecini 1666 (RMK II. 1079)
  22. *De autoritate Sc[ri]pturae opusculum quoddam Bullinger, Heinrich (1504–1575): De Scripturae Sanctae Autoritate, Certitudine, Dirmitate et absoluta perfectione...* Tiguri 1538 (VD16 B 9685)  
További kiadásai: Tiguri 1544 (VD16 B 9686), 1571 (VD16 B 9687)
- Hi si possent vendi vel commutavi, excepta Logica Rami, q. jam in Patriam iturus his non indigeo, non me male haberet.
- Vester Hungaricae itinerariae sint hospitis si opus habeat, si non dentur misero alicui ad arcentum a se fugens.
- Cellulam Vinariam dono reliquo Cl. Viro.